

OCENE IN POROČILA

Imre Boba, **Novi pogledi na povijest Moravie**. Preispitivanje povjesnih izvora o Moravskoj, Rastislavu, Svetopolku i sv. braći Cirilu i Metodu. Split : Crkva u svijetu, 1986. 166 strani.

Knjiga Imre Bobe, profesorja na Department of history, University of Washington (Seattle), ki jo predstavljamo, je precej starejša, kot bi se zdelo glede na letnico izida pri nas (1986). To je namreč le srbohrvaški prevod dela, ki je izšlo leta 1971 v Haagu pod naslovom *Moravia's history reconsidered*. Kljub temu relativno dolgemu času, odkar je knjiga med bralci in strokovno publiko ter tako podvržena kritičnim in drugačnim odmevom (glej npr. ocene: T. von Bogyay v *Ungarn Jahrbuch* 3, 1971, 222; K. Reindl v *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 34, 1972, 342; P. de Vooght v *Revue d'histoire ecclésiastique* 67, 1972, 712—713; A. R. Lewis v *Speculum* 48, 1973, 112—113; H. Preidl v *Südostforschungen* 31, 1973, 399—400; F. Graus, *Die Nationenbildung der Westslawen im Mittelalter*, Sigmaringen 1980) pa so njeni rezultati pri nas slabo znani, z velikim časovnim zamikom in brez pravega odmeva, čeprav se s svojimi izsledki še kako dotika prav slovenske zgodovine, še zlasti pa zgodovine večjega dela današnjega jugoslovanskega prostora.

Avtor je v svoji knjigi na podlagi analiz moravske zgodovine dotikajočih se zgodovinskih virov, prišel do ugotovitve, da je bila v zmoti vsa dosedanja historiografija, ki je relativno kratkotrajno (od prve četrtine do konca 9. stoletja), a v virih zelo bogato dokumentirano slovansko kneževino Moravsko locirala na širši prostor današnje Češkoslovaške, z jedrom ob reki Moravi, ki s severa teče v Donavo. Ta lokalizacija naj bi temeljila le na predpostavkah in ne na zgodovinskih virih. Zato naj ne bi bila nikoli dokazana. Nasproti temu je Boba mnenja, da na virih 9. stoletja (zahodni anali in kronike, med katerimi s svojim bogastvom podatkov izstopajo zlasti *Annales Fuldeneses*, papeška pisma, bizantinski viri kot Konstantin Porfirogenet in starocerkveno slovanski viri) temelječe preučevanje moravske geografije dopušča samo sklep, da je moravska kneževina, ki je vrhunec svojega razvoja dosegla za časa Rastislava in Svetopolka in v kateri sta v svoji misijonski akciji med Slovani delovala tudi brata Ciril in Metod, lahko ležala samo južno od Donave, na področju Panonije, z jedrom med Dravo in Savo v okolici Sirmiuma. Takšno bistveno premeščanje Moravske je seveda zahtevalo tudi novo konstrukcijo zgodovine prostora, na katerega jo je pisec premaknil, saj dobi z aplikacijo podatkov, ki se nanašajo na moravsko zgodovino, povsem novo in bistveno drugačno zgodovinsko podobo. Avtor je posvetil vprašanju geografske lege Moravske večino svojega teksta, historičnemu okviru, v katerem naj bi živela v novi prostor postavljena Moravska, pa je namenil le nekaj skromnih strani. To pa je glede na pomembnost vprašanja, ki je po svoji teži ekvivalentno vprašanju geografskega položaja Moravske in od katerega rešitve zavisi tudi rešitev celotne problematike, odločno premalo, da bi dokazal in potrdil zaključke, do katerih je prišel.

Tako naj bi po propadu avarskega kaganata konec 8. stoletja na širšem ozemlju med dalmatinsko obalo na jugozahodu in Dravo ter Donavo (in še čez) na severu ter proti Beogradu in Nišu na vzhodu nastala država Slovanov (*terra Sclavorum*) oziroma Slavonija (*Sclavonia*), ki naj bi bila patrimonialni kondominij (str. 9 sl., 17 sl.). V njej naj bi bila Moravska le ena od slavonskih kneževin (sklavinij), v katerih naj bi vladali Rastislav (v Sremu in Potisju), Svetopolk (v Bosni), Kocelj (v Panoniji okrog Blatnega jezera) in Mutimir; knezi iste dinastije, potomci Mojmira, ustanovitelja patrimonija.

Tako postavljena slika zgodovinskega razvoja obsežnega dela balkanskega polotoka zahteva odgovor na vrsto vprašanj, ki se postavljajo in sežejo od kritične uporabe virov, na katerih utemeljuje avtor misel o patrimonialnem značaju tega celotnega prostora in rodbinski povezanosti Rastislava in Svetopolka s Kocljem (in s tem s Pribino) in Mutimirom in mnenje o Svetopolku kot »knezu Bosne« (str. 98) oziroma »prvem kralju Slavonije — Hrvatske« (str. 97), virov kot sta Letopis pape Dukljanina ali *Chronica Ragusina* Junija Resta, pisana že v italijanščini (!), do vprašanj, zvezanih s problematiko hrvaške zgodovine tistega časa in z njeno vklopitvijo v takšno sliko; problematiko bolgarske oblasti, ki je segala tudi v Srem; vprašanja Braslava in njegovega regnuma, ki ga je v Svetopolkovem času imel med Dravo in Savo in bil zvest frankovski vazal; ter tudi do vprašanja Madžarov, ki so konec 9. stoletja že prišli na prostor med Donavo in Tiso, ki je po Bobi tudi spadal k Svetopolkovi državi. Vsa ta in še mnogo drugih vprašanj pušča pisec ob strani.

Glede na to in na dejstvo, da je avtorjev glavni namen utemeljiti novi geografski položaj Moravske in da je temu cilju posvečen skoraj celotni tekst, se bo pričujoča

ocena omejila le na nekatera vprašanja, zvezana z interpretacijo virov v tej smeri, in ne bo posegala v zgoraj postavljena vprašanja, ki se odpirajo, če vzamemo piščeve premise za resnične.

Prvi dvomi se porajajo že ob dokazovanju, da izrazi v virih kot Sclavi Marahenses, Maravi, Maravani ne pomenijo prebivalcev določene pokrajine, ampak prebivalce urbanega centra z imenom Morava (Marava, Marahava). Ne da bi se spuščali podrobno v problematiko, naj le na nekaj analogijah iz slovenske zgodovine pokažemo, da temu ni tako. Iz sporočila Einhardovih analov k letu 820:¹ »Carniolenses (kot oblika bi lahko stalo tudi Sclavi Marahenses) qui circa Savum fluvium habitant« je jasno, da so Carniolenses prebivalci pokrajine in ne nekega kraja. Podobno je z izrazom Carantani, ki ga lahko primerjamo z Maravi, Maravani. Da pomeni prebivalce pokrajine in ne mogoče le kraja (civitas Carantana — Krnski grad), naj med številnimi primeri omenim le dva. To nam dokazuje npr. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*,² kjer 3. poglavje začenja tisti del teksta, ki govori o tem, kako so »Sclavi qui dicuntur Quarantani et confines eorum« sprejeli krščansko vero; ali pa npr. sporočilo Fuldskih analov za leto 863:³ »Carlmanus... praelatus erat Carantanis«, kjer izraz Caratani še celo presega karantanske okvire in se uporablja za označbo celotne Vzhodne prefekture⁴. Prav tako lahko spodbijamo Bobin »kronski dokaz«, da pomeni izraz »Marahava« mesto in ne pokrajino, ki ga je našel v sporočilu Fuldskih analov k letu 901, kjer stoji: »Richarissu episcopus et Udalricus comes Marahava missi sunt«, saj latinska gramatika dovoljuje izpuščanje predloga v citiranem stavku samo, če je Marahava mesto (str. 27). Da je lahko teorija eno, praksa pa čisto nekaj drugega, kažejo npr. viri kot *Annales Alamaniaci*, *Annales Laubacenses* in *Annales Sangallenses maiores*,⁵ ki ob madžarskem vpadu v Italijo leta 899 poročajo: »Ungari Italiam invasserunt«, pri čemer verjetno nihče, sklicujoč se na latinsko slovnico, ne bo trdil, da je Italija naselje. Potrditev svojega mnenja išče Boba tudi v nazivih, ki jih je imel Metod potem, ko je bil kot nadškof postavljen na sedež sv. Andronika v Sirmiju. Izhajajoč iz kanonskega pravila, da se škofje imenujejo za cerkev določenega kraja in ne pokrajine ali države, Boba sklepa, da se nazivi, s katerimi papež Janez VIII. v svojih pismih naslavlja Metoda (*Methodius Pannonicus archiepiscopus*; *Methodius archiepiscopus Pannoniensis ecclesiae*; *Methodius archiepiscopus sancte ecclesie Marabensis*),⁶ ne nanašajo na pokrajino (Panonija, Moravska), ampak na kraj. Toda ker se ve, da je bil Metod postavljen na obnovljeno mesto nadškofa v Sirmiju, bi potemtakem za Sirmium obstajali še najmanj dve drugi imeni — (civitas) Pannonia(e) in Maraba, česar pa nam noben vir ne potrjuje. Veliko bolj je sprejemljiva in razložljiva razlaga, da je v titulaciji, ki jo je nosil Metod, mišljena pokrajina in ne kraj. Za to govori več razlogov. Na eni strani bi pričakovali, če bi papež Janez VIII. naslavljal Metoda po določenem kraju, obliko *Methodius (archi)episcopus Sirmiensis*, kakor so nosili naslov sirmijski škofje (in tudi panonski metropolit) v antiki.⁷ Po drugi strani pa je Metod kot nadškof imel čast in opravljal funkcijo metropolita čez celo pokrajino in je zato njegov naslov za cerkev določene pokrajine povsem razumljiv in jasen. In če spet potegnemo analogijo s slovensko zgodovino, je tudi papež Nikolaj I. med 858 in 863 naslavljal Osvalda, ki je bil le pokrajinski škof v Karantaciji, z »Hosbaldo chorepiscopo Quadrantino«⁸ in ne po sedežu, ki ga je imel pri Gospej Sveti.

Ker ti poskusi še ne spreminjajo geografske lege Rastislavove in Svetopolkove Moravske, ampak le pripravljajo podlago za to (v prostor, ki je bil s svojimi pokrajinskimi geografskimi oznakami povsem napolnjen že v antiki, bi avtor le z velikimi težavami uvajal novo pokrajinsko ime; veliko lažje pa seveda to naredi s krajevnim imenom), se je pisec lotil reinterpretacije tistih virov, ki s svojimi podatki kažejo na lokacijo Moravske (str. 33—72). Po bogastvu takšnih informacij so med temi viri, kot je bilo že rečeno, na prvem mestu anali iz Fulde. Ti iz leta v leto beležijo dogodke na vzhodni meji frankovske države. Med njimi zavzemajo pomembno mesto prav odnosi z moravskimi sosedmi, ki so bili velikokrat sovražne narave. In prav iz teh opisov vojaških akcij, v katerih je možno slediti premikom ene ali druge strani, se lahko pokaže na lego Moravske.

1: Leta 855 je Ludvik Nemški napadel Rastislava. Po Ludvikovem umiku je Rastislav šel preko Donave in pustošil obmejne kraje (... post reditum regis Rastiz cum suis insectus plurima trans Danuvium finitimorum loca praedando vastavit. *Ann. Fuld. ad a. 855*, MGH SS I, 369).

¹ F. Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku II*, Ljubljana 1906, 61.

² Izdal M. Kos. Ljubljana 1936, 129.

³ *Gradivo II*, 183.

⁴ Primerjaj L. Hauptmann, *Postanek in razvoj frankovskih mark ob srednji Donavi*, ČJKZ 2, 1920, 210—250; B. Grafenauer, *Karantanski temelji Koroške vojvodine*, ZC 31, 1977, 133—154.

⁵ *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores I*, 53, 77.

⁶ *Acta Ecclesiastica Sloveniae 7*, 1985, Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih, 103, 92, 93.

⁷ Glej R. Bratož, *Cerkvenopolitični in kulturnozgodovinski odnosi med Sirmijem in Akvilejo*, ZC 37, 1993, 268.

⁸ *Gradivo II*, 188, 189.

2: Leta 864 je šel Ludvik preko Donave in oblegal Rastislava v kraju Dowina (Hludowicus rex... ultra Danubium cum manu valida profectus Rastizen in quadam civitate, que lingua gentis illius Dowina dicitur, obsedit. Ann. Fuld. ad a. 864, MGH SS I, 378).

3: Med Karlmanovim pustošenjem Moravske leta 872 je Svetopolk napadel Bavarce, ki so na obali Donave čuvali ladje ekspedicije (Sed dum Karlmannus caedes et incendia in Marahensibus exercuisset, Zuentibald misso clam exercitu copioso Baiarios, qui ad tuendas naves in litore Histri fluminis relictis fuerant, occupavit..., Ann. Fuld. ad a. 872, MGH SS I, 385).

4: Leta 882 je Svetopolk na severni strani Donave napadel Werinharja (sina mejnega grofa v Vzhodni marki Engilsalka) in grofa Vezzilona s spremljevalci ter jih zverinsko razmesaril. Njegova vojska je nato opustošila okolico, nekatere oddelke pa je poslal preko Donave, da so požigali po posesti zgoraj omenjenih Werinharja in Vezzilona (Nam de septentrionali parte Histri fluminis apprehenso Werinhario, de pueris Engilscalhi... mediocri, Vezziloni quoque comiti, qui illorum propinquus erat, dexteram manum cum lingua... abscederunt. Homines vero illorum quosdam sine dextra laevaue reversi sunt. Exercitus scilicet iussu ducis igne devastat omnia; insuper ultra Danubium missis spiculatricibus, ubicumque proprietas vel substantia praedictorum fit puerorum, igni tradita sine mora est; Ann. Fuld. ad a. 884, Gradivo II, 264).

5: Leta 884 je Svetopolk ponovno vdrl v Panonijo, jo opustošil in se vrnil. Kasneje je s svoje strani poslal preko Donave vojaški oddelek, katerega sta napadla Megingoz in Papo (najstarejša sinova bratov Engilsalka in Vilhelma, krajišnikov v Vzhodni marki), skupaj z nekaterimi Panonci. Toda bila sta premagana in sta na begu utonila v Rabi (dux... hostiliter in Pannoniam hostilem exercitum infert,... prospere reversus est, postea vero missa quadam exercitus sui parte supra Danubium... Megingoz et Papo, quibusdam Pannoniorum secum assumptis, contra illos incaute venerunt... Isti fugae praesidium quarentes Megingoz et Papo, in flumine qui dicitur Hraba vitam finire. Ann. Fuld. ad a. 884, Gradivo II, 268).

6: Leta 884 je prišel cesar Karel III. v bližino reke Tulln, na Mons Comianus, kjer je bila meja med Bavarci in Moravani in se srečal s Svetopolkom (Imperator per Baiariam ad Orientem proficiscitur, veniensque prope flumen Tullinam, Monte Comiano colloquium habuit. Ibi... veniens Zuentibaldus dux. Ann. Fuld. pars V. ad a. 884, Gradivo II, 268; Imperator in terminis Noricorum et Sclavorum cum Zuentibaldo colloquium habuit. Ann. Fuld. pars IV. ad a. 884, MGH SS I, 399).

Iz teh šestih sporočil fuldskih analov je jasno vidno, da je bila Donava mejna reka med Velikomoravsko in Vzhodnofrankovsko državo, saj sta se nasprotnika napadala prav preko nje. Postavilo bi se lahko samo vprašanje, na kateri strani te reke — na severni ali južni, oziroma vzhodni ali zahodni, če vzamemo v obzir tudi Donavo pod kolenom v panonski nižini — so bili eni oziroma drugi. Vendar je to vprašanje seveda samo navidezno, saj je vključenost prostora južno in zahodno od Donave v Vzhodnofrankovsko državo (Vzhodna marka, obe Panoniji) v virih tistega časa več kot dobro izpričana in je na tem mestu ni potrebno ponovno in posebej dokumentirati (glede tega glej npr. Gradivo II). Z ozirom na dejstvo, da je bila po viru meja med Bavarci in Moravani v višini reke Tulln (Dunajski les; glej št. 6), da so se boji med Arnulfom in Svetopolkom v letih 882—884 vneli zaradi sporov med dvema rodbinama v Vzhodni marki (št. 4, 5 in za širši kontekst Gradivo II, 264), da je v teh bojih največ pretrpela prav Arnulfova Zgornja Panonija (Regnum Arnulfi), ki je ležala med Rabo na jugu, Donavo na vzhodu in severu ter Vzhodno marko na zahodu, da je Svetopolk leta 872 na Donavi porazil Bavarce (št. 3) in da je isti deset let kasneje najprej na severni strani omenjene reke napadel Werinharja in Vezzilona in nato še preko Donave požigal po njihovih posestvih, ki sta jih imela v Vzhodni marki (št. 4); vse to jasno locira Velikomoravsko državo severno od Donave (glede natančnejšega poteka meje na Donavi glej npr. L. Havlik, Die alten Slawen im österreichischen Donaugebiet, Österreich in Geschichte und Literatur 9/4, 1969). Glede na stavek Pannonia de Hraba flumine ad Orientem tota deleta est (Ann. Fuld. ad a. 884, Gradivo II, 268) nekateri zgodovinarji,⁹ med njimi tudi Boba (str. 12 sl., 55), trdijo, da ni bila uničena Zgornja Panonija, temveč Spodnja Panonija med Rabo, Dravo in Donavo, pri čemer so s spremembo Oriens (kot ima vir — vsaj v izdaji MGH) v oriens bistveno spremenili pomen stavka. Oriens z veliko začetnico ne pomeni strani neba, ampak Vzhodno marko (Marcha orientalis), kar se vidi iz konteksta vira: npr. Engilscaucus... marcensis in Oriente effectus est, Ann. Fuld., MGH SS I, 401, 408, 409).

Bobo, ki v svojem tekstu mimo tako bogatih in izpovednih podatkov ni mogel molče, si je pri dokazovanju svoje teze lahko pomagal samo s konstruiranjem. Izhajajoč iz dejstva, da leži Fulda, kjer so bili anali pisani, na severni strani Donave, trdi, da označuje izraz trans (ultra, supra) Danubium (št. 1, 2, 4, 5) lokacijo na južni strani

⁹ Glej P. Stih, Madžari in slovenska zgodovina v zadnji četrtini 9. in prvi polovici 10. stoletja, ZG 37, 1983, 179, op. 60.

Donave (str. 39, 43, 51). Vendar si s takšno konstrukcijo, ki jo v najboljšem primeru lahko smatramo za zanimivo, ne pa pravilno, lahko kaj malo pomaga. Tako v primeru dogodkov leta 855 (št. 1) napačno trdi, da je »očitno zaključek, da je Rastislavova Moravska bila nekje na področju Panonije« (str. 39), ko pa s stališča, ki ga je on sam zavzel, Rastislavov pohod »trans Danuvium« gledano iz Fulde, pomeni smer sever-jug in je njegovo področje torej bilo na severni strani reke. Da je njegova interpretacija izraza »trans Danubium« iz gledišča Fulde umeten konstrukt, pa kažejo že dogodki k letu 864 (št. 2). Če jih interpretiramo po Bobinem predlogu, postavljajo državo Ludvika Nemškega na severno, Rastislavovo pa na južno stran Donave. Takšni zaključki pa so, ne glede na to, da bi takšna interpretacija pomenila premik frankovske Vzhodne marke in obeh Panonij na severno stran Donave, kar je nemogoče, v nasprotju s podatki istega vira za leto 855, ki, interpretirani po istih Bobinih izhodiščih, postavljajo na sever Rastislavovo Moravsko. S tem se piščeva konstrukcija pokaže kot popolnoma zgrešena.

Medtem ko se ob interpretaciji dogodkov leta 855 ni zavedel pasti, v katero je sam stopil (Moravska se dejansko postavi na severno stran Donave), pa za dogodka k letu 884 (št. 4, 5) spreminja gledišče. Sedaj naj bi izraz »ultra Danubium« pomenil severno in ne več južno obalo Donave, saj je bil ta del Fuldskih analov pisan v Regensburgu, »ki leži na južnem bregu Donave« (str. 55). Regensburg v resnici leži na Donavi, kar pa je pravzaprav nepomembno, saj nam vir (št. 4) jasno pravi, da je Svetopolk najprej premagal Franke na severni strani Donave in nato pustošil njihova posestva preko reke (ultra Danubium); to je na južni strani.

Edini pravi okvir za reševanje tega vprašanja je pač upoštevanje konteksta vira samega in zgodovinskega okvira, v katerem so se ti dogodki odvijali. Naj v zvezi z interpretacijo dogodkov leta 884 (št. 4) opozorim samo še na naravnost nerazumljivo avtorjevo trditev, da naj bi »speculatores«, ki jih je Svetopolk poslal preko Donave, ropali in požigali na njeni severni strani (str. 55), kar je v direktnem nasprotju z virom, ki je glede tega povsem jasen. V kakšne nesmisle lahko pripelje takšno konstruiranje in nekritično povzemanje, pa najbolje kaže karta, ki naj bi ponazarjala Svetopolkovo pustošenje v Panoniji med leti 882—884 in ki jo je v razpravi Imre Boba's *Reconsiderations of Moravia's Early History and Arnulf of Carinthia's Ostpolitik (887—892)* objavil Charles R. Bowlus, profesor na Department of History, University Arkansas at Little Rock, zagovornik Bobine teze (*Speculum* 3, 1987/62, 562). Na njej je na podlagi napačno zapisanega in interpretiranega stavka Pannonia de Hraba flumine ad orientem (namesto pravilno Orientem) tota delecta est kot področje Svetopolkovih pustošenj označena Spodnja Panonija med Rabo in Donavo, na jugu pa še celo preko Drave skoraj do Save. Nato je, sklicujoč se na Bobo, ki meni, da se izraz Hister za Donavo v Ann. Fuld. uporablja za njen spodnji tok od izliva Drave ali Save vanjo (str. 51), na karti kot Hister označil ne samo spodnji tok Donave, ampak celo še Dravo in Savo. V tako zastavljeni geografiji mu potem »de septentrionali parte Histri fluminis« (št. 4) pomeni severni breg — Drave, od koder naj bi Svetopolk poslal svoje čete (speculatores) na pustošenje Werinherjeve in Vezilionove posesti preko Rabe in celotne Zgornje Panonije na severni breg Donave! Takšno naravnost škandalozno nepoznavanje ali pa ignoriranje zgodovinskih virov in »licentia poetica«, ki si jo je v zvezi z njimi privoščil Bowlus, ni več zgodovina ampak kopito, na katerega se da nataktni vsak čevlji. Dokaze proti takšnemu interpretiranju lahko najdemo prav v Ann. Fuldenses, prav v opisu dogodkov leta 884.¹⁰ Da pisec analov ni delal distinkcije med terminoma Hister in Danuvius nam priča že večkrat omenjeni odlomek (št. 4), kjer je ob opisovanju med seboj povezanih in na isti prostor se nanašajočih dogodkov uporabljal enkrat izraz Hister, drugič pa Danuvius. V nadaljevanju tega opisa, ki je še zmeraj povezan s sovražnostmi med Arnulfom in Svetopolkom, pa za Braslava pravi, da ima oblast »inter Dravum et Savum flumine«.

Ze ta analiza enega, čeprav za to vprašanje verjetno najpomembnejšega vira, kaže, da v dokumentaciji ni osnov, na podlagi katerih bi lahko pritrdili Bobini tezi. V poskusu dokazati jo, nas tudi prepričuje, da prostor severno od Donave v nobenem primeru ni spadal v področje Metodovega delovanja. Toda prav za to se je ohranil prvovrsten in neizpodbiten vir: pismo papeža Janeza VIII. Svetopolku iz leta 880, v katerem sporoča, da je za škofa v Nitri posvetil Vihinga in ga podredil nadškofu Metodu (AES 7, 74, 94). Proti takšnim dejstvom izzvni vsako Bobino razpravljanje, da Metod po kanonskem pravu ni mogel biti »nadškof Moravske«, ampak le »nadškof mesta Morave« (str. 79—87), kot dokaz, da Metodovo delovanje ni seglo na sever čez Donavo, v prazno. Če še nekoliko ostanemo pri zgodovini misijonskega poslanstva Cirila in Metoda med Slovani, je treba opozoriti na podatek v Žitju Metoda V., ki pravi, da sta se brata po preteku treh let vrnila iz Moravske (AES 7, 201). Žitje Konstantina XV., XVI. (AES 7, 154) pa to informacijo še dopolnjuje, da sta se vračala (v Bizanc) preko Panonije, kjer ju je sprejel Kocelj, in Benetk (kjer ju je dohitelo papeževo po-

¹⁰ Gradivo II, 264, 267, 268.

vabilo v Rim), ki so bile takrat v bizantinski posesti in hkrati glavno zahodno pristanišče za ladje, namenjene v Carigrad. Če bi Moravska res ležala nekje v Panoniji, v širši okolici Sirmija, bi brata v Bizanc potovala po kopnem in ne bi delala nepotrebne ovinka na severni Jadran.

Poleg virov, ki jih je pisec upošteval, je potrebno opozoriti še na nekaj podatkov virov, ki jih v svojem tekstu ne navaja, so pa za lokalizacijo Moravske zelo izpovedni. Tako *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* javlja, da je Pribina, kasnejši mejni grof Spodnjepanonski, prebežal pred moravskim knezom Mojmirom preko Donave k Ratbodu, ki je bil takrat vzhodni prefekt (*Priwina exulatus a Moimaro duce Maravorum supra Danubium venit ad Ratbodum*. M. Kos, CBC, c. 10, 135) in je kot tak v svojih rokah združeval oblast nad Vzhodno marko, obema Panonijama in Karantanijo. Isti vir tudi sporoča, da je salzburški nadškof Adalram (824—836) Pribini »nekoč posvetil cerkev na njegovi posesti onkraj Donave v kraju, ki se imenuje Nitra« (M. Kos, CBC, c. 11, 136).

Tretji tak podatek, ki ne potrebuje komentarja, je iz Svetopolkove dobe. Za čas okrog 880 imamo ohranjen geografski opis kralja Alfreda, ki pravi, da imajo »Moravani na zahodu Turingijce in Čehe in polovico Bavarcev; in južno od njih je na drugi strani Donave dežela Karantanija južno od gora, ki se imenujejo Alpe«.¹¹ Položaj Moravske tik pred njenim propadom v začetku 10. stoletja določa tudi Raffelstättski carinski red, nastal med 903 in 905 (*Gradivo II*, 341), ki za ladje, ki z zahoda prihajajo po Donavi navzdol in bi hotele onstran Češkega gozda in Mauterna priti do Moravanov (*ad mercatum Moravorum*), določa, da pred prestopom državne meje plačajo posebno davščino.

Za konec je možna le ugotovitev, da vsa gornja izvajanja ne dopuščajo, da bi se strinjali s tezo Imre Bobe, po kateri naj bi Rastislavova in Svetopolkova pa tudi Metodova Moravska ležala južno od Donave, nekje na prostoru Panonije. Kljub avtorjevi veliki želji in naporom je treba njegov poskus označiti kot zgrešen in obsojen na neuspeh, ki (globalno gledano) razen zmede, v reševanje tozadevne problematike ne prinaša nič bistveno novega.

Peter Štih

Nada Klaić, **Povijest Zagreba**. Zagreb : Liber, 1982. 570 strani.

Knjiga je sestavljena iz dveh glavnih delov. V prvem avtorica opisuje razvoj Gradeca v zgodnjem srednjem veku, v drugem pa Kaptol — Zagreb. Slovani so z Avari prišli na področje današnjega Zagreba, kjer so skupaj porušili ilirsko-romanska naselja. Slovani so se potem naselili na gričevje pod Medvednico. Klaićeva dopušča možnost, da so že tedaj postavili utrdbo. Med Slovane, ki se osamosvojijo, so se osamosvojili tudi Slovani »za bregom« Save. Ko so Avari poraženi, so imeli Slovani že izoblikovano upravo. Klaićeva predpostavlja, da je v času Ljudevita Posavskega obstajala trdnjava, ki se je imenovala Gradič. To naselje se je kontinuirano nadaljevalo do časa Ladislava Arpadoviča, ko je kralj postavil prvo škofijo na slavonskih tleh. Glede porekla imena Zagreb Klaićeva odbija razlage prejšnjih avtorjev (predvsem I. Tkalčića), ki so postavljali tezo, da je naselje nastalo za nasipom. Povsem drugače je po Skokovi razlagi. »Greb« po Skoku pomeni tudi obalo. To pomeni, da je naselje nastalo za obalo in ne za nasipom.

Posebno poglavje je avtorica posvetila zagrebški utrdbi. Kot že zgoraj napisano, je prvi znan podatek v času Ljudevita Posavskega. Utrdbe (*castra, castella*) so bile središča politične moči. Središče Ljudevita Posavskega je bila Siscia. Toda glede na to, da je Ladislav Arpadovič izbral Zagreb za središče škofije, lahko predpostavljamo, da je bila utrdba že tedaj razvita.

V naslednjem poglavju avtorica opisuje razvoj »županije«, ki se je začel konec XI. stoletja s prihodom Arpadovičev. Prav tako opisuje razvoj fevdalnih posesti pod Arpadoviči in Anžui. Za primerjavo opiše avtorica tri velike fevdalne družine: fevdalno posest družine Aka (susedsko-stubiška posest), Jaroslavičev (običko-brezoviška posest) in posest kneza Makarija (moslaviška posest). Podrobno opiše njihov razvoj in na koncu tudi razkroj.

V naslednjem poglavju opisuje Klaićeva razvoj svobodnega naselja na Gradecu. Razvoj naselij — trgov je dolgotrajen proces. Nastajala so ob prometnih poteh, rekah itd. Poleg domačinov se v Gradecu naseljujejo tudi tujci, ki se ločijo od kmetov. Medtem ko so kmetje izgubili pravico svobodnega gibanja, so jo novi naseljenci — »hospites« obdržali. Svobodno so razpolagali tudi s svojo premočjo in nepremično lastnino. Posebno mesto v zgodovini hrvaških mest imajo vdori Tatarov. Bela IV. je ohranil svoj prestol prav ob pomoči mest. Tatari ga namreč niso ulovili, ker je našel zaščito v Trogiru. Tam mu konjenica ni mogla do živnega. Bela IV. je spoznal, da samo

¹¹ Citat po B. Grafenauer, *Ob 1100-letnici slovanske rokopisne knjige*, ZC 17, 1963, 193.